

Predgovor

MARKO JUVAN

*V spomin akademikom Ivanu Minattiju
(1924–2012), Janezu Menartu (1929–
2004) in Rudiju Šeligu (1935–2004)*

Izhodišče razprav, v spomin trem književnikom akademikom zbranih v tej knjigi, je kanonična literarnozgodovinska pripoved o slovenski književnosti po drugi svetovni vojni, ki izhaja iz spisov in pojmovnika Tarasa Kermaunerja.¹ V skladu s to naracijo si v komaj poldrugem desetletju v sodobni slovenski književnosti sledita dva preloma. Po povojni petletki na začetku petdesetih let nastane prvi prelom – zavrnitev socialističnega kolektivizma in tradicionalne narodotvornosti književnosti v imenu uveljavitve modernega subjekta-posameznika in njegove zasebnosti. Drugi, ostrejši prelom je sredi šestdesetih let pomenila radikalna zavrnitev subjekta-posameznika – tekst se odpre bivajočemu, rečem, naravi in jeziku. Prvi prelom je izvor smeri, ki jo je Kermauner imenoval intimizem, iz drugega preloma pa vznikneta modernistični smeri, ki ju je ta kovač modernističnega literarnozgodovinskega izrazja označil z besedama reizem in ludizem. Modernizacija slovenske literature, ki je izzivala tako nasprotovanje utrjenih antimodernističnih pozicij v domačem literarnem polju kakor tudi represivne posege politike, se je torej zgostila v pičlem poldrugem desetletju. Ta pospešek priča o inovacijski eruptivnosti malih in obrobni književnosti v pogojih neenakomernega in kombiniranega razvoja: zlitje aktualnih mednarodnih tokov z domačimi repertoarji in s konstelacijo diskurzov v t. i. samoupravnem socializmu je ustvarilo singularne kombinacije, kakršnih niti metropole niso poznale.

¹ Zasnova in ureditev zbornika razprav sta rezultat raziskovalnega programa Literarnozgodovinske, literarnoteoretične in metodološke raziskave (P6-0024), ki ga financira ARIS.

Intimizem v današnjem kanonu predstavljajo *Pesmi štirih* (1953), generacijski nastop Cirila Zlobca, Toneta Pavčka, Janeza Menarta in Kajetana Koviča, reizem pa kratki roman *Triptih Agate Schwarzkobler* (1968) Rudija Šeliga. Ivan Minatti ob avtorjih *Pesmi štirih* velja za vodilnega predstavnika intimizma, Rudi Šeligo pa ob skupini OHO za vodilnega predstavnika reizma. Intimizem, ki ga sicer naznanja že pesnica Ada Škerl z zbirko *Senca v srcu* (1949), izhaja iz subjektivnega doživljajskega sveta posameznika in se navezuje na izročilo romantične literarne govorice 19. stoletja, obnovljene v obdobju moderne in njenem impresionizmu, simbolizmu in neoromantiki. Reizem, antiteza intimizma, pa že čez nekaj let subjekt izbriše, da bi omogočil dojetje navzočnosti biti kot take, zlasti kakor se kaže prek označevalcev, predmetnosti in narave.

Izhodišče naše monografije je literarna zgodovina kot zgodovina literarnega subjekta, kakršna se je utemeljevala na različnih filozofsko-teoretskih podlagah: od Heglove duhovnozgodovinske dialektike do Heideggerjeve zgodovine biti, od Marxove in Engelsove kritike ideologije do Foucaultove strukturalne arheologije vednosti. Protagonisti posameznih različic zgodovine subjekta v literaturi so na Slovenskem Dušan Pirjevec, Taras Kermauner in Janko Kos, vsi trije tudi vidni sproti razlagalci literarnega dogajanja v obdobju, ki se mu tu posvečamo. Preučujemo torej preoblikovanja literarnega subjekta in njegove različne položaje v slovenski književnosti druge polovice 20. stoletja, s poučkom na opusih Ivana Minattija in Rudija Šeliga.

Uvodna razprava Marka Juvana analizira Kermaunerjevo eklektično, strukturalno-eksistencialistično metodo, ki na sledi heglovske dialektike obravnava zgodovino sodobne slovenske književnosti prek preobrazb literarnega subjekta – kot prehod od intimističnega posameznika, ki izraža humanistično resignacijo in eksistencialno nemoč, prek modernističnega avtodestruktivnega subjekta, ki se razkraja v nihilistični samokritiki, do reizma in ludizma, kjer se subjekt razblini v stvari in igro označevalcev. Modernistični preboj ideologije kulturnega nacionalizma (Kermaunerjeve »tradicionalne slovenske megastrukture«) v reizmu in ludizmu je obravnavan kot posledica neenakomernega in kombiniranega literarnega razvoja na periferiji svetovnega sistema.

Prvi sklop razprav se ukvarja s pesniškim intimizmom. Brane Senegačnik poetološko obravnava prvinski lirizem poezije Ivana Minattija. Čeprav literarna veda Minattijevo pesništvo pogosto dojema kot formalno in idejno preprostejše,

je njegova intimistična lirika priljubljena in zasidrana v kulturnem spominu. Minatti vendarle presega poenostavljeno romantično matrico (romantika sama je poznala kompleksno samorefleksijo subjekta) z avtentičnim doživljanjem svoje biti v svetu. Čeprav njegova lirika ni po meri sodobnih ekopoetik, zahteva ponoven premislek o neantropocentrični izkušnji bivanja. Ob Minattiju se tako pokažejo omejitve poststrukturalistične epistemologije in osrednjega toka sodobnih literarnovednih narativov, kakršen je tudi tisti o smrti subjekta. Darja Pavlič slovenski intimizem, kakršnega zastopa Minattijeva lirika, veže na izročilo romantike, saj izkazuje večino romantičnih potez, ki jih je nekoč izluščil komparativist René Wellek, Janko Kos pa kritično povzel v duhovnozgodovinskem konceptu romantične subjektivitete: prvoosebno izpoved, organsko pojmovanje narave in panteizem, rabo podoba, simbolov in mitov ter poudarjanje intuicije in prepričanje, da je poezija vednost o najgloblji stvarnosti. V družbenozgodovinski kontekst postavi Minattijev opus Marija Stanonik. Njegova poezija, ki jo je pisal kot partizan, je pričakovani kolektivni tendenčnosti navkljub vseskozi ohranjala elegično individualnost. Po koncu vojne je pesnik intimno melanholijo lirskega subjekta prignal do izrecne družbene kritičnosti in presenetljivih metaforičnih namigov na povojne poboje. V kritičnosti sta si bila blizu z Janezom Menartom, s katerim se – kontrastni avtorski fiziognomiji navkljub – medbesedilno srečata v motivu kamna. Poetološka analiza Vite Žerjal Pavlin pokaže, da Ada Škerl, prva intimistka, ni v jedru intimističnega kanona zaradi svojega vztrajanja pri gradnikovski tradiciji in zaradi marginalizacije zastrte, dvoumne homoerotičnosti njene lirike. Njen prvenec je leta 1950 naletel na odobravanje zaradi uvedbe subjektivne perspektive in ljubezenske lirike, a tudi na ideološko kritiko. Njena druga zbirka *Obledeli pasteli* (1965) je ostala spregledana, saj ni sledila modernističnim tokovom, temveč je ohranila tradicionalno formo in subtilno izraženo intimnost lirskega jaza. V njej je mogoče razbrati zastrto in dvoumno lezbično tematiko, ki je ostala tabuizirana do konca prejšnjega stoletja.

Drugi sklop monografije se loteva »nevarnih razmerij« med reističnim modernizmom in antimodernizmom intimistov, ki so se izražala v polemikah, satirah, epigramih, parodijah (kakršna je denimo Menartov *Antisong*), medtem ko so se vrstili konflikti neoavangard z oblastjo. Prispevek Borisa A. Novaka osvetluje poetološko in idejno nasprotje med intimizmom in reizmom od poveljnega obdobja do začetka osemdesetih let. Intimizem je po Novaku sprva nastopil kot osvobajajoč upor proti kolektivistični ideologiji, medtem ko je reizem kot del neoavangardne revolucije skušal razkrojiti tradicionalni huma-

nizem in mimetično estetiko. Avtor analizira razvoj obeh tokov v delih ključnih pesnikov, od Koviča in Zlobca do Šalamuna in Geistra. Ob tem poudari, da se je nekdanja avtentičnost intimizma pozneje izpela v ideološko izpraznjeno uradno poetiko, nerazumevajoče sovražno do modernizma. V literarnozgodovinska opazanja se vpleta osebna izkušnja avtorja kot pripadnika tretjega vala neoavantgarde. Poglavlje Marijana Doviča analizira dva najvidnejša poskusa utišanja slovenske pesniške neoavantgarde v šestdesetih letih 20. stoletja. Prvi je nastopil leta 1964 z ukinitvijo revije *Perspektive* po objavi Šalamunove *Dume 1964*. Drugi vrhunec konflikta med oblastjo in novo umetnostjo je sledil leta 1968 z objavo protesta *Demokracija da – razkroj ne!* v časopisu *Delo*. V ospredju spora so bili avantgardni umetniki, kot so Vojin Kovač - Chubby, Ivo Svetina in Dimitrij Rupel. *Tribuna* in *Problemi*, glavni tarči oblasti in njene inteligence, sta bila vodilna medija neoavantgardnega eksperimenta in provokacij. Poezija je v obeh aferah postala polje političnega in estetskega spopada, v katerem je težko razločiti generacijski konflikt od represivnih posegov oblasti. Marko Juvan nato analizira antologijo *57 pesmi od Murna do Hanžka* (1970), ki sta jo uredila Tomaž Šalamun in Tomaž Brejc. V okoliščinah estetskega, generacijskega in političnega spopada pomeni natis tega izbora poskus, kako slovensko neoavantgardo vključiti v literarni kanon s pomočjo tradicionalnega žanra antologije. Z izborom pesnikov moderne tradicije ter z izključitvijo socialnega realizma in intimizma ta antologija uveljavlja poezijo kot avtonomno, ideološko nekontaminirano umetnost, blizu konceptiji Huga Friedricha o »dehumanizaciji« modernе lirike. Knjižica dveh mladih urednikov je gesta kulturne legitimacije svojih avantgardnih vrstnikov – reistov in ludistov.

Tretji sklop razprav se posveča Šeligovi pripovedni prozi in dramatik, tako *Triptibu*, morda najskrajnejšem primeru opisnosti v kontekstu evropskega novega romana, kakor tudi spremembam pripovednih postopkov v njegovem poznejšem opusu ter razvoju magično-ritualnih in performativnih razsežnosti njegove dramske pisave. Alojzija Zupan Sosič analizira bivanjski položaj pripovednega subjekta v Šeligovem romanu *Triptib Agate Schwarzkobler* prek tehnik realističnega in modernističnega pripovedovanja. Prikriti pripovedovalec z vizualno usmerjeno naracijo poudarja objektivnost. Toda uporaba pretirano natančnih, hiperboličnih oziroma ugankarskih opisov presega klasični realizem ter ustvarja atmosfero tesnobe in nelagodja. Agata kot literarni lik se kaže kot pasivna figura sistema, hkrati pa izstopa iz kolektivne tipizacije. Alenka Koron se loteva naratološke analize celotnega Šeligovega proznega

opusa, ki sicer ni obsežen, a v slovenskem modernizmu velja za osrednjega. Njegovo ustvarjanje ima tri faze, z značilnimi prehodi od pretežno vizualnega pripovedništva k slušnemu. Šeligovo delo zaznamujejo nihanja med opisno zunanostjo in vse večjo introspektivnostjo ter kompleksnostjo likov. Analiza dialoga in prostora razkriva razvoj pisateljevega sloga od geometrijske deskriptivnosti do ekspresivne alegoričnosti. Njegov opus se razvija kot spirala, ne pa linearno. Tomaž Toporišič raziše še dramsko ustvarjanje Rudija Šeliga. V njem vidi preplet magičnega realizma, ritualne performativnosti in gledališča krutosti, ki presega reprezentacijo in ustvarja intenzivno čutno izkušnjo. V Šeligovih dramah se udejanjata fizični jezik, ki ni več podrejen logocentrizmu, in struktura subjekta onkraj zahodne racionalnosti in modernosti. Njegov izstopajoči motiv je drugačnost – kot upor konformizmu in družbeni statičnosti; junakinje njegovih dram so uporniške in simbolno močne. Šeligo v dramah kritizira represivnost tako patriarhata in povprečniške normalnosti kakor tudi totalitarne družbe.

Če je Škerl žensko ime, ki je izpadalo iz celostnih prikazov intimizma, je Saša Vegri, pionirka t. i. ženskega pisanja, premalo upoštevana sopotnica modernizma. Varja Balžalorsky Antić obravnava njen pesniški opus s poudarkom na razvoju literarnega subjekta v zbirkah za odrasle. Vegri je v slovenskem kanonu zapostavljena zaradi spolnih stereotipov, čeprav njena poezija razkriva kompleksne teme identitete, ženskosti, materinstva in družbenih vlog. Pesnica z vsako novo zbirko ustvari nov poetološki svet in v njem reflektira družbene spremembe. Njena lirski persona se giblje od vitalističnega deklšstva prek kritike družbe in materinstva do postmodernistične razgraditve v hiper tekstualnih *Konstelacijah* in intimne samorefleksije v poznem obdobju.

Zadnji dve poglavji monografije iz literarne vede prehajata v jezikoslovje. Literarnozgodovinsko razvrščanje avtorjev v kategorije, kot so intimizem, reizem in ludizem z računalniško podprto analizo relativno majhnega korpusa literarnih besedil, natisnjenih v *Tribuni* in *Problemih* med letoma 1964 in 1972, preverjata Andrejka Žejn in Mojca Šorli. Njuna stilometrična analiza razkriva različne vzorce v rabi nepolnopomenskih besed, ki pokažejo delno, ne pa popolno prekrivnost z literarnozgodovinskimi delitvami na reiste, ludiste in moderniste t. i. kritične generacije. Podoben rezultat prinaša analiza polnopomenskega besedišča in oblikoskladnje: razlike in sorodnosti med avtorji oziroma avtoricami so ponekod presenetljive in nakazujejo, da se stilne poteze

reizma in ludizma prepletajo. Monografijo zaokrožuje Marko Snoj z etimološko razlago slovenskih priimkov *Minatti*, *Menart* in *Šeligo*. Prvi je izvorno italijanska patronimična manjšalnica osebnega imena *Minatto* (iz manjšalnice *Giacomino* za ime *Giacomo*, ki izvira iz svetopisemskega *Jacobus*). Drugi izvira iz nemškega *Menhart* (iz starovisokonemškega imena *Meginhart*, zloženega iz besed *megin* 'moč, sila, sposobnost, vrlina' in *barti*, 'trd, trden'). Priimek *Šeligo* je domačega izvora in temelji na predgajčnem zapisu. Osnova so mu slovanska osebna imena (*Želigoj*, *Želimir* ipd. iz glagola *želeiti*).

Naša monografija poskuša osvetliti arheologijo in transformacije literarnega subjekta v slovenski književnosti od konca druge svetovne vojne do sredine sedemdesetih let 20. stoletja in čez. Spremlja prepletanje poetik, ideologij in zgodovinskih okoliščin, tako da se razkrije, kako so literarni tokovi, imenovani intimizem, reizem in ludizem, delovali kot odziv imanentnega procesa moderniziranja literature na družbeno-kulturne spremembe. Strategije subjektivacije v literarnih besedilih so se različno vključevale v napeta razmerja med estetsko avtonomijo in politično govorico, pa tudi v odnose z diskurzi onkraj estetske sfere. Neenakomerna in kombinirana modernizacija, pogojena s periferno umeščenostjo slovenskega literarnega sistema, je spodbudila stvaritve mnogih izjemnih del, s katerimi je slovenska književnost ujela korak z mednarodno sodobnostjo. Monografija tako ni zgolj poklon izbranim avtorjem, temveč tudi prispevek k literarni zgodovini sodobne slovenske književnosti in k refleksiji metodoloških okvirov literarnega zgodovinopisja.